REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 8 | ISSUE - 4 | JANUARY - 2019

नागपूर जिल्हयातील बँक ऑफ बडोदा अंतर्गत शासकीय धोरणात्मक कृषी विकास योजनांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन कालखंड २००३– ०४ ते २०१२–१३

धम्मपाल ह. गेडाम[१] , डॉ. सुरेश ए. भागवत[२]
[१] संशोधक
[२]एम. कॉम, एम.फिल, पी.एच.डी. , पी. डब्ल्यु. एस. महाविद्यालय, नागपूर.

सारांश

प्रस्तुत प्रकरणात नागपूर एकूण ५०० शेतकऱ्यां लाभार्थी कडुन संकलीत करण्यात आलेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्यात आले. संकलीत तथ्यांच्या विश्लेषणाकरीता विविध सांख्यिकीय पद्धतींचा वापर करण्यात आला.

यात प्रामुख्याने वारंवारीता व टक्केवारी तसेच विविध पर्यायांदरम्यान सार्थकता स्तर तपासण्याकरीता Non-Parametric Chi square test या सांख्यिकीय चाचणीचा वापर करण्यात आला विश्लेषित माहिती सारण्यांच्या स्वरूपात प्रस्तुत करण्यात आली व यावरून आलेख तयार करण्यात आले. संकलित केलेली माहिती विभागवार वर्गीकृत करण्यात आली. प्रत्येक सारणी खाली त्या सारणीतील माहितीचे स्पष्टीकरण देण्यात आले व स्पष्टीकरणाअंती परिणाम देखील प्रस्तुत करण्यात आले.

प्रस्तावना

भारतात व्यापारी बँकाची सुरवात सर्वप्रथम १९६०साली झाली त्यानंतर १९ व्या शतकात अनेक बँक स्थापन झाल्या. व्यापार व्यवस्थापन अल्पकालीन मुदतीच्या कर्ज देणाऱ्या बँकांना व्यापारी बँक म्हणतात. आधुनिक काळात व्यापारी बँका शेती, व्यापार व उदयोग इ-क्षेत्राना कर्जपुरवठा करतात.

बँक ऑफ बडोदाच्या नागपूर जिल्हात २९ शाखा आहेत. नागपूर जिल्हात नागपूर शहरात १८ शाखा असून ग्रामीणमध्ये बेला, मौदा, कुही, धानला, ब्राम्हणी, पारशिवणी, रामटेक, सावनेर, सावरगाव, उमरेड आणि वाडी येथे बँकाच्या शाखा आहेत. बँक ऑफ बडोदाची स्थापना १९०८ साली झाली आहे. या बँकेद्वारे कृषी विकास योजनांचा अभ्यास करणे, बँकेद्वारे शेतकरी याना दिलेला कर्ज व सोयी संपत्तीच्या आधारावर त्यांच्या स्थितीत झालेल्या बदलांचा संशांधन रित्या अभ्यास केला आहे.

बँक ऑफ बडोदाची स्थापना बडोद्याचे महाराज सयाजीराव गायकवाड तिसरे यांनी २० जुलै १९०८ ला गुजरात

राज्यात बडोदा येथे केली. या बँकेच्या अन्य १४ प्रमुख वाणिज्य बँकासोबत १९ जुलै १९६९ ला भारत सरकार द्वारा राष्ट्रीयकरण केल्या गेले.

गेल्या काही वर्षात महाराष्ट्रात महाराष्ट्र शासन व राष्ट्रीयीकृत बँकातर्फे अनेक प्रकारच्या योजना मोठया प्रमाणात राबविण्यात येत आहे. नागपूर जिल्हात राष्ट्रीयीकृत बँका अंतर्गत तालूका स्तरावर वेगवेगळया हंगामामध्ये वेगवेगळया योजना राबविल्या जातात.

राष्ट्रीयीकृत बँका अंतर्गत तालुकास्तरावर ज्या योजना राबविण्यात येत आहे त्या योजनांचा शेतकऱ्यांना खुप मोठया प्रमाणात लाभ होत असल्यामुळे महाराष्ट्रात नागपूर जिल्हयामध्ये येणाऱ्या प्रत्येक तालुक्यातील उत्पन्नामध्ये मोठया प्रमाणात वाढ होतांना दिसत आहे. त्यामुळे शासनाद्वारे त्यांची दखल घेवून उत्पादन वाढविण्यासाठी कृषी विद्यापीठातील तज्ञानी ज्या योजना राबविण्यात येत आहे. त्यामध्ये संशोधन करून नवीन योजना अमलात आणून उत्पादनात सातत्याने वाढ घेत आहे. व त्या योजना शेतकऱ्यांमध्ये त्या योजना मोठया प्रमाणात लोकप्रिय होत आहे.

१. बँक ऑफ बडोदा अंतर्गत शासकीय धोरणात्मक कृषी विकास योजनांमुळे शेतक-यांची आर्थिक प्रगती दर्शक सारणी.

आर्थीक प्रगती	संख्या	शेकडा प्रमाण
पुर्णता सहमत	११८	२३.५ टक्के
सहमत	२००	४० टक्के
अनिश्चित	९७	१९.५ टक्के
टसहमत	५७	११.५ टक्के
पुर्णता असहमत	२८	५.५ टक्के
एकुण	५००	१००.००
स्त्रोत : प्रश्नावली वरून		

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण ५०० लाभार्थी पैकी २०० लाभार्थी हे वरील मंताशी सहमत आहे व त्यांची टक्केवारी ४० इतकी आहे. ११८ लाभार्थी हे वरील मंताशी पुर्णता सहमत आहे व त्यांची टक्केवारी २३.५ इतकी आहे. ९७ लाभार्थी हे वरील मंताशी अनिश्चित आहे व त्यांची टक्केवारी १९.५ इतकी आहे. परंतु ५७ लाभार्थी हे वरील मंताशी असहमत आहे व त्यांची टक्केवारी ११.५ इतकी आहे.

बँक ऑफ बडोदा अंतर्गत शासकीय धोरणात्मक कृषी विकास योजनांमुळे शेतक-यांची आर्थिक प्रगती झाली हे दर्शविणारी सारणीया विधानाला उत्तरदात्याद्वारे प्रदान करण्यात आलेली सरासरी गुण

N	Mean	SD	SE	Min	Max
500	3.7	10.92	0.17	1	5
N :- **संख्या**; Mean :- **मध्यमान**, SD :- **मानक विचलन**; SE :- **मानक तृटी**; Min :- **किमान**; Max :- **कमाल**					

वरील सारणी प्रमाणे बँक ऑफ बडोदा अंतर्गत शासकीय धोरणात्मक कृषी विकास योजनांमुळे शेतक-यांची आर्थिक प्रगती झाली आहे. या विधानाला उत्तरदात्यांद्वारे सरासरी ३.७ ±०.९२ गुण प्रदान करण्यात आले. याचाच अर्थ असा की, बहुतांश उत्तरदाते या विधानासंबंधी अनिश्चित नाहीत म्हणजेच ते वरील विधानाशी सहमत आहेत.

यावरून बँक ऑफ बडोदा अंतर्गत शासकीय धोरणात्मक कृषी विकास योजनांमुळे शेतक-यांची आर्थिक प्रगती झाली आहे

२. बँक ऑफ बडोदाच्या कृषी विकास योजनेसोबतच स्वयं रोजगारात वृद्धी दर्शक सारणी.

स्वयं रोजगारात वृद्धी	संख्या	शेकडा प्रमाण
पुर्णता सहमत	११३	२२.५टक्के
सहमत	१७५	३५ टक्के
अनिश्चित	११५	२३ टक्के
असहमत	७०	१४ टक्के
पुर्णता असहमत	२७	५.५ टक्के
एकुण	५००	१००.००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण ५०० लाभार्थीपैकी १७५ लाभार्थी हे वरील मंताशी सहमत आहे व त्यांची टक्केवारी ३५ इतकी आहे. ११३ लाभार्थी हे वरील मंताशी पुर्णता सहमत आहे व त्यांची टक्केवारी २२.५ इतकी आहे. ११५ लाभार्थी हे वरील मंताशी अनिश्चित आहे व त्यांची टक्केवारी २३ इतकी आहे. परंतु ७० लाभार्थी हे वरील मंताशी असहमत आहे व त्यांची टक्केवारी १४ इतकी आहे.

बँक ऑफ बडोदाच्या कृषी विकास योजनेसोबतच स्वयं रोजगारात वृद्धी झाली आहे. या विधान बाबत उत्तरदात्यांद्वारे प्रदान करण्यात आलेले सरासरी गुण

N	Mean	SD	SE	Min	Max
500	3.6	±1.01	0.21	1	5
N :-संख्या;Mean :-मध्यमान,SD :- मानक विचलन; SE :-मानक त्रुटी;Min :-किमान;Max :-कमाल					

वरील सारणी प्रमाणे बँक ऑफ बडोदाच्या कृषी विकास योजनेसोबतच स्वयं रोजगारात वृद्धी झाली आहे. या विधानाला उत्तरदात्यांद्वारे सरासरी ३.६ ± १.०१ गुण प्रदान करण्यात आले. म्हणजेच बहुतांश उत्तरदाते या विधानाबाबत अनिश्चित नाहीत याचाच अर्थ असा बहुतांश उत्तरदाते वरील विधानात सहमत आहेत.

या सारणीतील माहिती वरून बँक ऑफ बडोदाच्या कृषी विकास योजनेसोबतच स्वयं रोजगारात वृद्धी झाली आहे.

३. बँक ऑफ बडोदाद्वारे नागपूर जिल्हयातील स्वंयसहाय्यता महीला बचत गटामार्फत शेतमजुरांच्या राहणीमानात सुधारणा दर्शक सारणी.

सेवांची माहिती नाही	संख्या	शेकडा प्रमाण
पुर्णता सहमत	१३०	२६ टक्के
सहमत	१८५	३७ टक्के
अनिश्चित	१००	२० टक्के
टसहमत	४०	०८ टक्के
पुर्णता असहमत	४५	९ टक्के
एकुण	५००	१००.००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण ५०० लाभार्थीपैकी १८५ लाभार्थी हे वरील मंताशी सहमत आहे व त्यांची टक्केवारी ३७ इतकी आहे. १३० लाभार्थी हे वरील मंताशी पुर्णता सहमत आहे व त्यांची टक्केवारी २६ इतकी आहे. १०० लाभार्थी हे वरील मंताशी अनिश्चित आहे व त्यांची टक्केवारी २० इतकी आहे. परंतु ४५ लाभार्थी हे वरील मंताशी असहमत आहे व त्यांची टक्केवारी ०८ इतकी आहे.

बँक ऑफ बडोदाद्वारे नागपूर जिल्हयातील स्वंयसहाय्यता महीला बचत गटामार्फत शेतमजुरांच्या राहणीमानात सुधारणा झाली. या विधान बाबत उत्तरदात्यांद्वारे प्रदान करण्यात आलेले सरासरी गुण

N	Mean	SD	SE	Min	Max
500	3.6	±0.96	0.23	1	5
N :- **संख्या**; Mean :-**मध्यमान**, SD :- **मानक विचलन**; SE :- **मानक तृटी**; Min :- **किमान**; Max :- **कमाल**					

वरील सारणी प्रमाणे बँक ऑफ बडोदाद्वारे नागपूर जिल्हयातील स्वंयसहाय्यता महीला बचत गटामार्फत शेतमजुरांच्या राहणीमानात सुधारणा

झाली. या विधानाला उत्तरदात्यांद्वारे सरासरी ३.६±०.९६ गुण प्रदान करण्यात आले. याचाच अर्थ असा की, बहुतांश उत्तरदाते या विधानासंबंधी अनिश्चित नाहीत म्हणजेच ते वरील विधानाशी सहमत आहेत.

या सारणीतील माहिती वरून बँक ऑफ बडोदाद्वारे नागपूर जिल्हयातील स्वंयसहाय्यता महीला बचत गटामार्फत शेतमजुरांच्या राहणीमानात सुधारणा झाली.

निष्कर्ष

- ❖ बँकेनी कृषी विकास योजना अंतर्गत अर्थसहाय्य उपलब्ध करून दिल्यामुळे लोकांना उत्पन्न मिळून आर्थिक मदत मिळाली.
- ❖ कृषी विकास योजना अंतर्गत ग्रामीण भागात जीवनमानाचा स्तर उंचविण्याच्या साधनांचा वापर लाभार्थी करीत आहेत. ही साधने विकास योजना लाभ घेण्याआधी नव्हती म्हणजेच ती साधने विकास योजना लाभ घेतल्यानंतर घेतला गेली. याचा अर्थ लाभार्थीचे जीवनमान उंचावले.

❖ कृषी विकास योजना अंतर्गत लाभ घेणाऱ्या लाभार्थीच्या मते बँकेच्या विविध योजनामुळे शेतीचा विकास झाला आहे. म्हणजेच अन्न धान्याच्या उत्पादनात वाढझाली.

संदर्भ ग्रंथसूची

१) आवाळे मनोज, (२००३) पंचायत राज – कार्य– कायदा– योजना, अनुबंध प्रकाशन, पुणे.
२) आशीर्वादम ए. डी. आणि मिश्र कृष्णकांत, (२००२) राजनीती विज्ञान, एस. चन्द एण्ड कम्पनी लि. नवी दिल्ली.
३) ॲगर दर्बट, 'पेरिल्स ऑफ डेमॉक्रसी', (अनु.) सुराणा पन्नालाल : 'लोकशाहीचे धोके, १९६७. कोल जी. डी. एच., (१९९३) लोकल ॲण्ड रिजनल गव्हर्नमेंट, मॅकमिलन पब्लिशींग कम्पनी, न्यूयार्क
४) क्ये–जॉन, (१९६६) द अडमिनिस्ट्रेशन ऑफ द इस्ट इंडिया कम्पनी, इलाहाबाद.
५) कऱ्हाडे, बी. एम. (२०११) शास्त्रीय संशोधन पद्धती, पिंपळापूरे ॲन्ड कं. पब्लिशर, नागपूर.
६) कटारिया सुरेंद्र, (२००७) 'पंचायत राज संस्थाए', नेशनल पब्लिशिंग हाऊस, जयपूर, प्रथम संस्करण.
७) गोएल अरूणा, (२००३) एज्युकेशन ॲण्ड सोशिओ ऍकानामिक परस्पेक्टीव्हस ऑफ वूमन डेवलपमेंट ॲण्ड एम्पावरमेंट, दीप ॲण्ड दीप पब्लीकेशन्स, न्यू दिल्ली.
८) गोखले रामचंद्र महादेव, (१९७१) 'नागरिकशास्त्र व भारतीय राज्यपद्धती', कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, आठवी आवृत्ती.
९) चोपडा, सरोज, बाला, (१९९३) प्राचीन मध्य व आधुनिक भारत स्थानिक शासन, राजस्थान हिंदी अकादमी, जयपूर.
१०) देवगांवकर श. गो. (२००७) पंचायत राज आणि सामुहिक विकास, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
११) दास्ताने संतोष, (२००४) महाराष्ट्र २००४, रामचंद्र दास्ताने आणि कम्पनी, पुणे.
१२) नांदेडकर व्ही. जी. (२००४) 'पंचायती राज एक विश्लेषणात्मक परामर्श', के. सागर प्रकाशन, पुणे.
१३) पाटील वा. भा. (१९९९) पंचायत राज्य, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
१४) फ्रेजर आर. डब्ल्यू, (१९७४) ब्रिटीश इंडिया, न्यू दिल्ली.
१५) बर्थवाल सी. पी. (२००६) 'स्थानिय स्वशासन', सुलभ प्रकाशन, लखनौ संस्करण.
१६) बेनी प्रसाद, (१९७६) द स्टेट इन अन्साइन्ट इंडिया, अलाहाबाद.
१७) बोधनकर, सु., अलोणी, वि. व कुलकर्णी, मृ. (१९९३) सामाजिक संशोधन पध्दती, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, पहिली आवृत्ती.
१८) बोस ए. बी. (१९८७) एनसायक्लोपेडिया ऑफ सोशिल वर्क इंडिया, मिनिस्ट्री ऑफ वेलफेयर, गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिया, न्यू दिल्ली.
१९) भोगंले शांताराम, (१९९९) भारतातील स्थानिक शासन, विद्या प्रकाशन, पुणे.

२०) माहेश्वरी एस. आर. (२००९-१०) भारत मे स्थानीय स्वशासन, लक्ष्मीनारायण अग्रवाल प्रकाशन, आग्रा.
२१) माहेश्वरी श्रीराम, (२०००) (अनुवाद साधना कुलकर्णी) भारतीय प्रशासन, ओरिएन्ट लॉगमन प्रायव्हेट लिमिटेड, न्यू दिल्ली.
२२) मैथ्यू जॉर्ज - भारत में पंचायत राज, परिप्रेक्ष्य और अनुभव - वाणी प्रकाशन, नई दिल्ली.यमलवाड गोविंद, (२००१) स्थानिक स्वराज्य संस्था, कल्पना प्रकाशन, नांदेड.
२३) लियन फिलीप, (१९६८) फिलॉन ट्रॉफी टू सोशिअल वेल्फेयर, सन फ्रानसिको.
२४) शितोळे यशवंत, (२००५) ग्राम विकासाची दिशा आणि पंचायत राज प्रशासन, यशदा, पुणे.
२५) शिरसाठ श्याम, बैनाडे भगवानसिंग (२०१४) 'पंचायत राज आणि नागरी प्रशासन', विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगपुरा, औरंगाबाद, सुधारित आवृत्ती.
२६) श्यामशास्त्री आर. (१९७६) अर्थशास्त्र ऑफ कौटिल्य, मैसूर
२७) शर्मा हरिश्चंद्र, (१९७५) भारत में स्थानिक शासन का इतिहास, कॉलेज बुक डेपो, जयपूर.
२८) सवलिया, बिहारी, वर्मा, एम. एल. सोनी, संजीव गुप्ता, (२००५) महिला जागृती और सशक्तीकरण, अविष्कार पब्लिशर्स, जयपूर.
२९) सुराणा राजकुमारी, (२०००) भारत में लोकतांत्रिक विकेंद्रीकरण और नवपंचायतीराज, राज पब्लिकेशिंग हाऊस, जयपूर.
३०) पाटील वा. भा., (१९९९) प्रशासन व्यवस्था (भारत, इंग्लंड, अमेरिका व फ्रान्स येथील कर्मचारी प्रशासन पद्धती), श्री मंगेश प्रकाशन, रामदासपेठ, नागपूर.
३१) मार्गदर्शिका (१९६१) महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम, चौधरी लॉ पब्लिशर्स, पुणे.
३२) भगणे पा. र. (२०१२) भारतातील स्थानिक स्वराज्य संस्था, प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव.
३३) भांडारकर, पु.ल. (१९७६) सामाजिक संशोधनपद्धती, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ,(दत्तराज प्रकाशन), नागपुर.
३४) लोटे रा. ज. भारतातील स्थानिक स्वशासन, पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
३५) पाटील, जे. एफ., पठाण, के. जी., ताम्हणकर, पी. जे. व यादव, एस. बी. (२०१२) अर्थशास्त्रीय संशोधनाची तोंडओळख, कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे.
३६) पाटील भा. वा. (१९९९) कर्मचारी प्रशासन, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
३७) पाटील, वा. भ. (२००९) 'पंचायत राज', प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव, प्रथम आवृत्ती.
३८) देशपांडे श्रीकांत (२०१२) लोकप्रशासन, श्री मंगेश प्रकाशन, रामदासपेठ, नागपूर.
३९) बंग आर. के., (२००५) भारतातील स्थानिक स्वशासन विशेष संदर्भ -महाराष्ट्र राज्य, श्री मंगेश प्रकाशन, रामदासपेठ, नागपूर.